

LUND UNIVERSITY

Källkritik, självkritik och källtillit

Sundin, Olof; Haider, Jutta

Published in:

Medie- och informationskunnighet i den digitala tidsåldern - en demokratifråga

2018

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Sundin, O., & Haider, J. (2018). Källkritik, självkritik och källtillit. I U. Carlsson (Red.), *Medie- och informationskunnighet i den digitala tidsåldern - en demokratifråga: Kartläggning, analyser, reflektioner* (s. 59-61). Nordicom.

Total number of authors:

2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Medie- och informationskunnighet (MIK) i den digitala tidsåldern
En demokratifråga

Kartläggning, analys, reflektioner

Redaktör: Ulla Carlsson

© Författarna och Nordicom

Publikationen är ett samarbete mellan UNESCO-professuren i yttrandefrihet, medieutveckling och global politik vid Göteborgs universitet och Nordicom

ISBN (tryckt) 978-91-87957-96-3

ISBN (web) 978-91-87957-97-0

Utgivare:
Nordicom
Göteborgs universitet
Box 713
405 30 Göteborg

Omslag: Daniel Zachrisson
Layout: Henny Östlund
Tryck: Ale Tryckteam, Bohus 2018

4.2 Källkritik, självkritik och källtillit

Olof Sundin och Jutta Haider

Institutionen för kulturvetenskaper
Lunds universitet

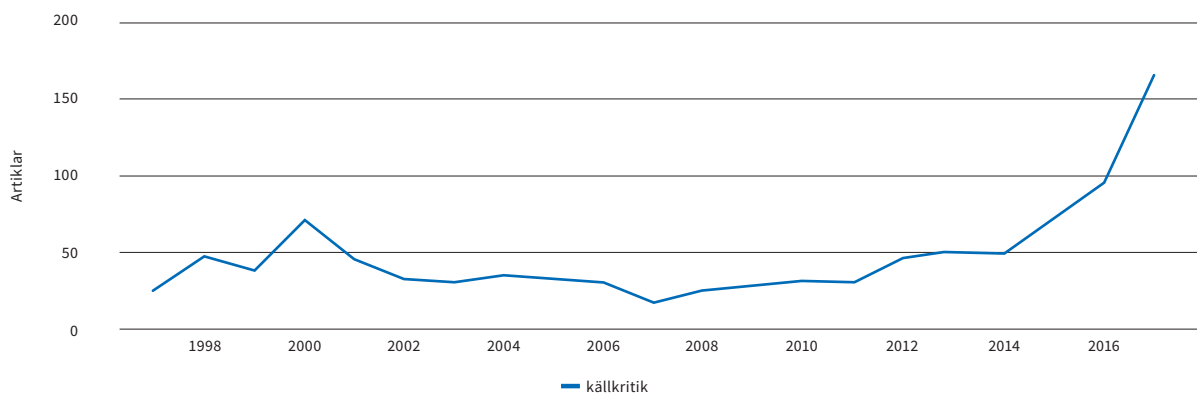
Källkritik och MIK

Inför varje val sedan åtminstone Brexit-omröstningen och presidentvalet i USA 2016 har sociala mediers och sökmotorers roll diskuterats. Det har hävdats att samhället utmanas av fejknyheter och alternativa fakta, samtidigt som kommersiella algoritmer parat med användargenererad data förstärker en polarisering av offentligheten. I mars 2018 har både Google och Facebook återkommande förekommit i nyhetsmedia. Bland annat för att Googles index inkluderade länkar till en antisemitisk blogg och för att Cambridge Analytica utnyttjat data från Facebook som i sin tur sägs ha använts för att påverka väljarna i exempelvis det amerikanska presidentvalet.

Det är ingen överdrift att påstå att det finns en rädsla för att grunden för det demokratiska samhället skulle kunna vara i gungning. Åtgärder diskuteras på tre plan: 1. plattformsföretagens egen självsanering tillsammans med förstärkt lagstiftning, 2. stöd till produktion och förmedling av trovärdig kunskap genom skola, bibliotek och massmedia, och 3. människors eget ansvar för att bedriva källkritik. Källkritik är en viktig del av medie- och informationskunnighet (MIK), den har en central roll i skolans läroplan och i denna text är det just källkritik som är i fokus.

Den intensitet som källkritik har diskuterats med är ett uttryck för den nyckelroll som politiker, journalister, lärare och bibliotekarier ger källkritik. En sökning i Mediearkivet på "källkritik" i de sju svenska dagstidningar som enligt TU (2007) har störst räckvidd ger följande graf.

Figur 1. Medieexponering av "källkritik" i de sju svenska dagstidningar med störst räckvidd, 1997–2017

Bortsett från en mindre puckel runt år 2000 sker en kraftigt ökad medieexponering först runt år 2011 och 2012. Kurvan vänder riktigt brant uppåt 2015, vilket troligen kan förklaras med att då började på allvar frågan om falska nyheter och, så småningom, alternativa fakta nå offentligheten. Men vad är då källkritik? Borde vi bredda vår förståelse av källkritik så att den också inbegriper ett kritiskt förhållningssätt

till sociala medieflöden och informationssökning? Nedan kallar vi det *sökkritik*. Handlar alltid källkritik om *kritik*? Finns det rent av andra förhållningssätt till källor eller till sig själv som ibland kan bättre åstadkomma det som vi vill åstadkomma med källkritik, nämligen en gemensam grund för det demokratiska samhället där vi kan enas kring en förståelse för hur kunskap produceras och sprids i samhället? Nedan kallar vi det för behovet av *källtillit*.

En breddad förståelse av källkritik: sökkritik och självkritik

Källkritik är en del av medie- och informationskunnighet. Traditionellt brukar de källkritiska kriterierna beskrivas som äkthet, beroende, tid och tendens. Dessa är alla viktiga också i nätverkssamhället. Vi har utforskat människors informationssökning och källkritik under många år. Senast i projektet ”Kunskap i en digital värld: Tillit, trovärdighet och relevans på nätet” (Vetenskapsrådet) där vi tillsammans med flera kollegor bland annat studerade sökmotorers roll i vardagen liksom i skolan, samt i projektet ”Sök- och källkritik i skolan” (Internetstiftelsen). Vår forskning visar hur källkritik inte är någonting vi ger oss tid att ägna oss åt i vardagen. Istället utlokaliserar vi i praktiken källkritiken i stor utsträckning till de digitala tjänster (och deras algoritmer) som dominerar samhället. Vi litar – oftast ofreflekterat – helt enkelt på Googles eller Youtubes förmåga att leverera det vi vill ha; att det som vi får högst upp i träfflistan är det bästa, eller mest relevanta, som finns.

Vi tar våra sociala medieflöden för givna och reagerar endast på sin höjd om det görs tydliga ändringar i algoritmerna. Detta går att uttrycka som att de tjänster vi är så beroende av har blivit en del av en infrastruktur för vår omvärldsbevakning. Kännetecknande för just infrastrukturer är att de tenderar att vara osynliga för oss så länge de fungerar. Först när det uppstår en dissonans, till exempel när Googles sökresultat viktar rasistiska bloggar högt eller när Youtubes algoritm förstärker extremistiska ståndpunkter genom sina rekommenderade videoklipp, synliggörs att sökmotorer faktiskt inte erbjuder en neutral spegel av vad som finns.

Konsekvensen av ovanstående för källkritik är att vi måste bredda vår förståelse av källkritik till att även inkludera en förståelse av hur människors data och tjänsters algoritmer formar det vi ser. Vi har i andra sammanhang kallat det för en sökkritik som möjliggör en kritisk förståelse av sökmotorers resultatlistor och sociala mediers flöden. Vad hjälper det att få två texter bredvid varandra med uppgiften att avgöra vilken text som bäst överlever en källkritisk granskning om vi utanför skolan genom sociala medier endast får del av den ena texten från början? Vad hjälper det om vi lär oss att ett uppslagsverk som NE innehåller trovärdiga artiklar om inte dessa blir synliga när vi söker i Google?

Med sökkritik (liksom närbesläktade ord som flödeskritik eller delningskritik) vänds en del av uppmärksamheten från innehållet i informationen till informationens kontext i det digitala medielandskapet. En förståelse av enskilda medier och deras innehåll kompletteras med en förståelse av vår samtids globalt dominerande meta-medier – såsom Google, Facebook, Youtube eller Twitter och alla nya tjänster som växer fram. Men blicken vänds då inte enbart mot infrastrukturen, utan också mot oss själva: vad vi gör, hur vi söker, hur vi delar. Källkritiken blir då även en slags självkritik, där vi lär oss konsekvenserna av våra och andras aktiviteter på internets många plattformar. Detta innebär en vidgning av den källkritiska blicken – från källan, över till källans infrastruktur och till ens egen roll och begränsningar.

Källkritikens gränser och källtillit

Efter att ha forskat om detta område i mer än ett årtionde kan vi med säkerhet säga att källkritiken har sina gränser. Det räcker inte att hela tiden ifrågasätta källor och påståenden om man inte har en någorlunda stabil och gemensam plats att ha som utgångspunkt. Därtill förutsätter källkritik den rationella, förnuftiga och upplysta medborgaren, men vill alla vara det? Är det verkligen ”sanningen” vi vill ha, eller

är det snarare en bekräftelse på vad vi redan tror oss veta? I konspirationsteoriernas tidevarv är det inte ens säkert att skillnaderna mellan sanning och lögn är så tydliga för alla. Kan den kritiska blicken hålla emot en känslornas politik? En sökning i Youtube visar snabbt att källkritik som begrepp inte är något som demokratiska krafter har monopol på, utan källkritik kan även användas som metod av antidemokratiska aktörer för att destabilisera och minska tilliten till etablerade medier.

Att förhålla sig till information på nätet, eller för den delen utanför, handlar därför inte enbart om *kritik*, utan lika mycket om tillit och förtroende. Om vi alltid ska ifrågasätta alla institutioner, personer eller dokument omöjliggörs ett demokratiskt samtal. Att inte lita på någonting ligger i praktiken inte långt ifrån att inte ifrågasätta någonting. Även med en grundförståelse som säger att kunskapen alltid är i rörelse måste vi acceptera att vissa källor och institutioner rimligtvis är mer trovärdiga än andra. Källkritik är viktig, men den måste därför paras med vad vi kan kalla för en *källtillit* och såklart även med allmänbildning och kunskap, även kunskap om hur kunskap skapas och hur vetenskap fungerar. Här spelar skolan, bibliotek och universitet en viktig roll som kunskapens förmedlare och kalibreringsinstrument. Det innebär inte att de alltid har rätt eller att de inte ska utvecklas, men det är en rimlig utgångspunkt att de är tillförlitliga och källtillit måste i slutändan grundas i tillit till dessa och liknande institutioner.

Vems källkritik?

När kraven på enskilda individers förmågor att kritiskt granska och bedöma information ökar vill vi genom vår forskning bidra med en breddad förståelse av källkritik samt med en tydligare medvetenhet om källkritikens gränser. Vi måste förstå hur olika aktörer argumenterar för vad källkritik och liknande förmågor egentligen ska vara, det vill säga vilka problem som källkritiken ska lösa. Därtill behövs det mer kunskap om hur människor förstår algoritmer och deras effekter samt hur människor förhåller sig till denna kunskap. I år (2018) påbörjar vi därför projektet "Algoritmer och källkritik: Ungas förståelser och samhällets förväntningar" (Vetenskapsrådet) där just dessa två områden kommer utforskas. Att bidra med kunskap inom dessa näraliggande områden är av stor betydelse för både skolans arbete med MIK och för den offentliga diskussionen om källkritik. Samtidigt som ett fokus på MIK utan tvekan är viktigt för utvecklingen av demokratin i det digitala medielandskapet vill vi understryka vikten av att inte enbart se källkritik – liksom problemen som den ska lösa – som en individuell färdighet utan källkritik är lika mycket en samhällsfråga som även måste hanteras på en samhälls nivå.

Litteratur i urval

- Carlsson, H. och Sundin, O. (2017). Searching for delegated knowledge in elementary schools. *Information Research*, 22(1). [Online-publikation].
- Haider, J. (2016). The structuring of information through search: Sorting waste with Google. *Aslib Journal of Information Management*, 68(4), 390-406.
- Haider, J. och Sundin, O. (2017). *Algoritmer: IIS internetguide*. (IIS Internetguide; No. 46). Stockholm: Internetstiftelsen.
- Sundin, O. (2015). Invisible Search: Information Literacy in the Swedish curriculum for compulsory schools. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 10(4), 193-209.
- Sundin, O. och Carlsson, H. (2016). Outsourcing trust to the information infrastructure in schools: how search engines order knowledge in education practices. *Journal of Documentation*, 72(6), 990-1007.
- Sundin, O. och Haider, J. (2016). *Sökkritik och algoritmers synlighet*. Stockholm: Skolverket.
- Sundin, O., Haider, J., Andersson, C., Carlsson, H., och Kjellberg, S. (2017). The search-ification of everyday life and the mundane-ification of search. *Journal of Documentation*, 73(2), 224-243.
- Sundin, O. och Francke, H. (2016). *Källkritik och nya publiceringsformer*. Stockholm: Skolverket.
- Sundin, O. och Rivano Eckerdal, J. (2014). Inledning: Från informationskompetens till medie- och informationskunnighet. In J. Rivano Eckerdal, & O. Sundin (Eds.), *Medie- och informationskunnighet i en biblioteks- och informationsvetenskaplig belysning* (pp. 9-25). Stockholm: Svensk biblioteks-förening.

